

Eldar Heide

Fjølsvinnsmål

Ei oversett nøkkelkjelde
til nordisk mytologi

Magisteravhandling i norrøn filologi

Universitetet i Oslo

Oslo 1997

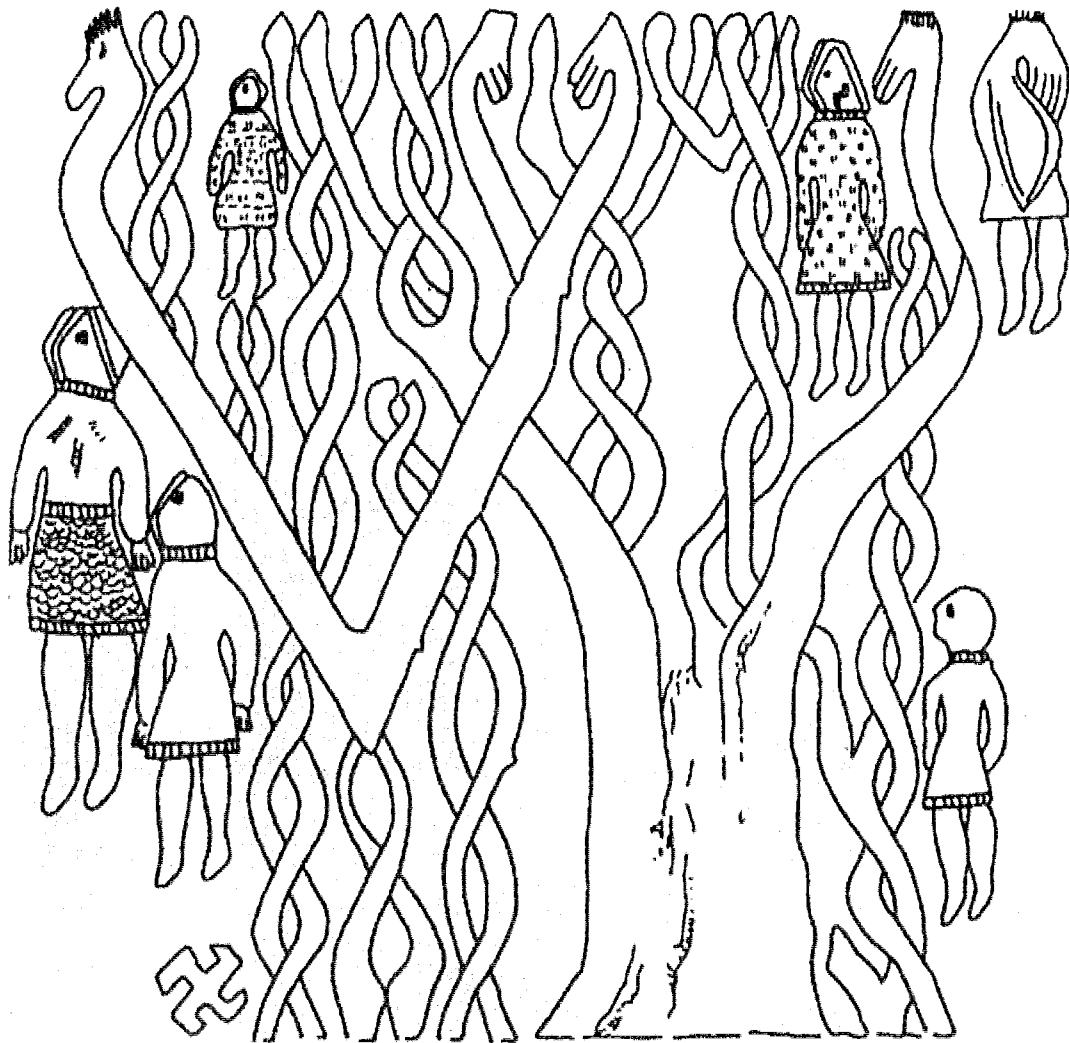
Føreord til nettutgåva

Dette er manuskriptet frå 1997 innskanna. Eg vonar lesaren ber over med at det er skjemd av ein litt påståeleg og insisterande tone.

I tillegg har eg sett inn scenen frå Oseberg-teppet som ser ut til å vise hending i tre, som eg har kommi over etter at avhandlinga var ferdig. At greinene på treet har hestehovud stør argumentasjonen i kapittel V.

Eldar Heide

Bergen, 16.11.2007

Hengingstre med hestehovudgreiner. Frå Osebergteppet, 800-talet, etter Brit Solli 2002: *Seid*. Oslo: Pax, plansje VIII. Stilisert bilete, jamfør naturtru attgjeving hos Anne-Stine Ingstad i Christensen m.fl. (red.), 1992: *Osebergdronnings grav*. Oslo: Schibsted.

FØREORD

Da eg tok til å arbeide med denne avhandlinga, var målet å tolke baldermyten. Men mistelteinen Balder blir skoten med førte meg over på *Lævateinn* i Fjølsvinnsmål, eit våpen av liknande slag. Litteraturen var til lita hjelp i tolkinga av Lævatein, så eg sette meg til å gruvle og grava i Fjølsvinnsmål på eiga hand. Og ein septembersundag for to år sidan kom gjennombrotet. I eit glimt såg eg dei fyrste brikkene falle på plass, og eg skjønnte at eg sat med ei oversett kjelde til baldermyten - at Fjølsvinnsmål opnar enda større perspektiv, såg eg ikkje da. I fyrsten ville eg berre bruke Fjølsvinnsmål som ei "ny" kjelde til den granskinga eg var i gang med, men skjønnte etter kvart at eg måtte begynne i andre enden: med å vise at Fjølsvinnsmål i det heile er ei kjelde å rekne med. Det viste seg nemleg at det var vanskeleg å få andre enn medstudentar til å tru på Fjølsvinnsmål, og det bør seiast at denne avhandlinga ikkje hadde sett dagens lys om eg hadde hatt større respekt for autoritet enn for mi eiga dømekraft.

Når eg no står ved vegs ende, vil eg fyrst og fremst takke Else Mundal. Som rettleiar for meg dei siste 15 månadene har ho gjevi kloke, konstruktive råd om korleis eg skulle gå fram i arbeidet og bygge argumentasjonen. Eg vil òg takke Trygve Skomedal, som har gjevi verdifull hjelp, medstudentane som har trudd på ideen min og hjelpt meg med stort og smått, og ikkje minst kjæraste Anja, som har trøysta meg i tunge stunder, og lati meg "ta heilt ut" den egotrippen det er å skrive ei magisteravhandling. Til slutt vil eg takke Noregs forskingsråd, som gav meg eit års stipend til det opphavlege balderprosjektet.

Blindern, 3.10.97

Eldar Heide

DET ER DEN DRAUMEN

Det er den draumen me ber på
at noko vedunderleg skal skje,
at det må skje -
at tidi skal opna seg,
at hjarta skal opna seg,
at dører skal opna seg,
at berget skal opna seg,
at kjeldor skal springa -
at draumen skal opna seg,
at me ei morgonstund skal glida inn
på ein våg me ikkje har visst um.

Olav H. Hauge

INNHALD

FØREORD	1
FORKORTINGAR	5
I INNLEIING	6
DEL A: TILNÆRMINGA	8
II SAMANDRAG AV FJØLSVINNSMÅL	8
III FORSKINGSHISTORIE	11
1 Granskinga til no	11
1.1 Tolking	11
1.1.1 "Sjølvtendetida"	11
1.1.2 Teorien om *Svipdagsmål	12
1.1.3 Eventyrteorien	17
1.1.4 Fjølsvinnsmål avskrivi som mytologisk kjelde	20
1.1.5 Forklaring i staden for tolking	22
1.1.6 Tolking likevel	25
1.2 Datering	30
2 Drøfting av granskinga til no	35
2.1 Tolkingane	35
2.1.1 Eventyrteorien	35
2.1.2 Teorien om *Svipdagsmål	39
2.1.3 Forklaringane og dei eigentlege tolkingane	43
2.2 Datering	45
2.3 Konklusjon av drøftinga	50
IV TOLKINGSRAMME	52
1 Det kjønnslege universet	52
1.1 Bakgrunnen for kapitlet	52
1.2 Om tankegangen	53
1.3 Kjeldene fortel om andre haldningar	55
1.4 Kjønnstenking i mytologien	58
1.4.1 Mannleg kultur, kvinneleg natur	58
1.4.2 Motsetnaden er relativ	61
1.5 Kjønnsideologien i islendingogene	65
1.6 Konsekvensar for mytologitolkinga	70
1.7 Oppsummering av kapittel 1	77
2 Sjølvfelling	79

2.1 Skapinga fører til undergang	79
2.2 Æsene feller seg sjølv	84
2.3 Korleis kan sjølvfellinga forklarast?	88
3 Strukturlesing	90
DEL B: TOLKINGA	95
V TREET OG DYRET	95
1 Treet og hesten	95
2 Treet og hjorten	101
3 Treet og reinen	107
4 Treet og elgen	116
VI GRUNNLESINGA	120
1 Bustaden til menglòd	120
2 Hanen	127
3 <i>Ving-</i>	138
VII DEI TO ALTERNATIVA	144
1 Det negative alternativet	144
1.1 <i>Sártíkin røg</i>	144
1.2 <i>Gífr og Geri, Sinmara og Kelisjúkar konur</i>	150
2 Det positive alternativet - <i>mørnir</i> og Menglòd	157
3 Gjennomgåande kløyving	162
3.1 "Hel-garden"	162
3.1.1 <i>Kelisjúkar konur</i> og Hel	162
3.1.2 <i>Sinmara</i> og Hel	173
3.1.3 <i>Hindringane</i> og Hel	175
3.1.4 Konklusjon av 3.1	179
3.2 Den venlege garden	179
3.3 Korleis kan kløyvinga forklarast?	182
VIII ODIN SKAL DREPA SEG SJØLV	188
1 Svipdag er Odin	188
2 Vidovne er ein hypostas av Odin	193
IX DET KLØYVDE HIEROGAMIMOTIVET I STØRRE PERSPEKTIV	209
X KONKLUSJON	214
Samandrag	218
Litteratur	223

FORKORTINGAR

Alv	Allvismál, <i>Alvíssmál</i>
ANF	<i>Arkiv för nordisk filologi</i>
Ásg	Ásgeir Blöndal Magnússon: <i>Íslensk orðsifjabók</i>
Fjm	Fjølsvinnsmál, <i>Fjølsvinnsmál</i>
Flb	<i>Flateyjarbók</i>
Flt	Fleirtal
Fm	Fávnesmál, <i>Fáfnismál</i>
Frz	Johan Fritzner: <i>Ordbog over Det gamle norske Sprog I-IV.</i>
Fær	Færøysk
Gf	Gylvaginning, <i>Gylfaginning</i>
Grg	Grogalder, <i>Grógaldr</i>
Grm	Grimnesmál, <i>Grímnismál</i>
Gudr II	Den forne Gudrunkvíða, <i>Guðrúnarkvíða önnur</i>
Heggst	L Heggstad, m fl: <i>Norrøn ordbok</i>
HHII	Det andre kvedet om Helge Hundingsbane, <i>Helgakvíða Hundingsbana II</i>
Ht	Håløygjatal, <i>Háleygjatal</i>
Hym	Hymeskvíða, <i>Hymiskvíða</i>
ÍF	Íslensk fornrit
Lex. Po.	<i>Lexicon Poeticum</i>
Nisl	Nyislandsk
Sigdr	Sigerdrivemál, <i>Sigrdrífumál</i>
Skírn.	Skirnesmál, <i>Skírnismál</i>
Skjd	Finnur Jónsson: <i>Den norsk-islandske skjaldedigtning.</i>
Skm	Skaldskaparmál, <i>Skaldskaparmál</i>
Svm	Svipdagsmál
Vaf	Vavtrudnesmál, <i>Vafprúðnismál</i>
Vsp	Voluspá, <i>Völuspá</i>
Vp	Volsetátten, <i>Volsapátr</i>
Ys	Ynglingsoga, <i>Ynglinga saga</i>
Yt	Ynglingatal
*	Hypotetisk (mogeleg eller ikkje belagt)

I INNLEIING

Fjølsvinnsmál (Fjm) er eit lite påansa eddakvede som berre er overlevert i papirhandskrifter frå 16- og 1700-talet. Trass i den seine overleveringa, er det semje om at kvedet er frå 1300-talet eller før, så det har komi med i dei fleste eddakvedeutgåvene. I vårt hundreår er det nesten ingen granskarar som har "rekna *Fjølsvinnsmál* med", som eit eddakvede i eigentleg forstand. Det vanlegaste synet har vori at det er ein "mytisk pastisj". Etter dét synet fortel ikkje *Fjølsvinnsmál* nokon myte frå nordisk mytologi, berre eit eventyr innlånt frå utlandet i høgmellomalderen, helst frå den keltiske kulturkrinsen. Her heime skal eventyret ha vorti omdikta etter heimleg, litterær smak: Forma vart eddakvede, og mytiske motiv - nokre lånte frå gamle eddakvede, andre oppdikta - vart hengde på for å skapa "forn", mytisk atmosfære.

Eg meiner denne oppfatninga er galen. Etter mitt syn er *Fjølsvinnsmál* eit gammalt gudekvede og ei viktig kjelde til nordisk mytologi. Det kan jamvel vera ein nøkkel til å forstå kosmologien og undergangsideane i den førkristne, nordiske religionen. Målet med denne avhandlinga er å vise at det er slik. Meir konkret kan eg stille opp tre delmål:

1. Eg vil vise at det rådande synet bygger på argument som ikkje held mål vitskapleg; m a o: at *Fjølsvinnsmál* må vurderast heilt på nytt.

2. Eg vil avdekke "beingrinda" i *Fjølsvinnsmál* - vise at kvedet heng logisk i hop, og at dei mytiske motiva ikkje er "ornamentikk", men nødvendige i den logiske samanhengen.

3. Eg vil vise at det mytiske mønsteret eg finn i *Fjølsvinnsmál* stemmer med andre, allment aksepterte kjelder til nordisk mytologi.

Dessverre finst det inga fullgod utgåve av *Fjølsvinnsmál* (jf Jónas Kristjánsson 1987) - truleg fordi det ikkje er rekna som særleg interessant. Derfor ville det vori best om eg kunne gått direkte til handskriftene når eg skulle gjera eit nytolkingsarbeid som dette. Dét har eg ikkje hatt kapasitet til, så eg har bygd granskinga mi på den beste utgåva som finst: Sophus Bugge si eddakvedeutgåve

frå 1864 (Bugge 1965). Eg har likevel sjekka utgåva hans mot den handskrifta som etter Jónas Kristjánsson (1987) er den beste (Lbs 966 4to), og brukt den i to tilfelle (note 116 og s 142).

Andre eddakvede enn Fjølsvinnsmål siterer eg frå Jón Helgason si utgåve (1971), dersom dei er med der. Elles siterer eg frå Sophus Bugge si utgåve, men normaliserer som Jón Helgason. I regelen set eg norrøne sitat i normalisert form. Er utgåva eg viser til unormalisert, normaliserer eg sjølv. Elles følgjer eg normaliseringa i utgåva. Omsetting av eddakvede hentar eg i regelen frå Ivar Mortensson-Egnund (1974, til nynorsk), men frå Ludvig Holm-Olsen (1975, til bokmål) der den er betre. Snorre-Edda siterer eg frå Anne Holtmark og Jón Helgason si utgåve frå 1950. I Skaldskaparmål (Skm) følgjer eg kapittelindelinga i Finnur Jónsson si utgåve frå 1931 (I Gylvagingning (Gf) følgjest dei to utgåvene åt). Omsetting av Snorre-Edda hentar eg frå Erik Eggen (1978), og omsetting av skaldekvede frå Finnur Jónsson (1912-15, = *Skjð*). Når eg omset nokre av desse tekstane sjølv, seier eg frå om det. Andre tekstar omset eg i regelen sjølv. Norrøne namn skriv eg vanlegvis i nynorsk form. Unntaka er fyrste gongen eg nemner namn frå Fjølsvinnsmål og Grogalder, og når den norrøne namneforma har særskilt interesse.

DEL A: TILNÆRMINGA

II SAMANDRAG AV FJØLSVINNSMÅL

Fjølsvinnsmål er på 50 strofer, alle i ljodahått. Eg attfortel kvedet slik det blir lesi i dag; det er brei semje om hovuddraga. Fjfm tek til med at ein framandkar, som vi seinare får veta er helten Svipdag, kjem til ein jotunbustad omsveipt av eld.

Utanfor gjerdet møter han ein vaktmann som kallar seg *Fjølsviðr* ('Den mangkunnige'). Fjølsvinn seier Svipdag aldri kjem inn i garden, og bed han pakke seg derifrå (str 2-4). Men Svipdag er ikkje huga på dét, for han likar det han ser, og trur han vil trivast der (str 5). Når Fjølsvinn vil veta kva han er for ein, løyner han rette namnet sitt, og kallar seg *Vindkaldr* ('Vindkald'), son av *Vårkaldr* ('Vårkald'), son av *Fiðlkaldr* ('Mangkald'; str 6). Svipdag går så i gang med å spørja ut Fjølsvinn om garden han er komen til. Han finn ut at *Menglǫð*, dotter av son til *Svafrþorinn* rår for garden og rikdomane der (str 7-8). Vidare spør han om forsvarsverka rundt garden, det eine utrivelegare enn det andre: Grinda heiter *Þrymgjöll*, er laga av sønene til *Sólblindi* (er dei dvergar?), og er slik at kvar den som prøver å opne henne blir hengande fast (9-10). Gjerdet heiter *Gastrópnir*, av somme tolka som 'gjestestrøyparen' eller 'holstrøyparen', det er laga av lemene hans *Leirbrímir*, og Fjølsvinn har stódd det så godt at det skal stå så lenge menneskeætta lever (str 11-12). Hundane framføre grinda heiter *Gífr* og *Geri*, og dei vaktar elleve møyar¹ til dess gudane går under (str 13-14). Dei søv på skift, så ingen kan snike seg framom dei (str 15-16). Svipdag spør da om det finst noko slag mat ein kan slenge til dei, så ein kan smette framom medan dei et (str 17). Ja, kan han slenge til dei to *vengbráðir*, som dei fleste les *vængbráðir*, 'vengesteiker', frå hanen *Viðófnir*, så kan han smette inn (str 17-18).

Så kjem dei fire klårast mytologiske strofene, som dei fleste meiner er eit sidesprang i forteljinga: Svipdag spør kva det treet heiter som breier greinene sine

¹Teksten er usikker her. Jfr note 158.

om alle land (str 19). Han får veta at det heiter *Mímameiðr*, og at det vil falle av det dei færraste ventar; verken eld eller jarn feller det. Vidare spør han kva det blir av frukta på det vidgjetne treet, som verken eld eller jarn feller (str 21). Den neste strofa (22), der svaret kjem, er den mest omdiskuterte i kvedet, men det er semje om meininga: Frukta på treet har som eigenskap at ho hjelper barnsjuke kvinner (*kelisjúkar konur*) om ho blir boren på elden.

Etter dette spør Svipdag atter om den gullskinande hanen i det høge treet (str 23). Han får veta at han heiter *Viðófnir* (str 23-24), at han står på greinene til *Mímameid* og på eitkvart viset er ufin med² *Sinmara*³ (str 24), som vi seinare får veta er ei gyger. Eitt einaste våpen kan sende han til Hel: sverdet *Lævateinn*⁴, 'Svikteinen', som er laga av Loke nedanfor *nágrindr*, og som ligg hos *Sinmara* i ei jarnkiste med 9 sterke lås (str 25-26). Svipdag vil veta om det er råd å få tak i dette våpnet, og får til svar at "den bleike gygra" vil gje frå seg *Lævatein* om han gjev henne ein dyrverdig, lys ljå (str 27-30) som sit på hanen *Vidovne*. Som ein ser, går dette i ring: Skal Svipdag koma seg inn i garden, må han få has på *Vidovne*, men for å få has på *Vidovne*, må han fyrst få has på han. Det er altså uråd for Svipdag å koma seg inn i garden.

Likevel spør Svipdag trottig vidare. Han får veta at salen som er omsveipt av blakrande logar heiter *Hýrr*⁵; og at folk aldri vil meir enn få **høyre** om det rikdomshuset (str 32). Når Svipdag spør kven som laga "det han såg innanfor garden" (uvisst kva), får han ei ramse med dvergnamn til svar (str 33-34). Berget

²Usikker tekst.

³Oblikv kasus *Sinmǫru*, endra av Bugge (1965:347). Handskriftene har *sin mǫvtu* (av samanskrevi), *sinn mantu*, *sem mautu*, *sem mantu*, som ingen har fått meining i.

⁴Handskriftene har *Hævateinn*, men rettinga til *Læva-* er allment akseptert, fordi stavrimet krev det, og fordi det er andre stader i kvedet der "l" synest vera forveksla med "h" (str 36, kan hende òg 32).

⁵Somme endrar til *Lýrr*, *Lýr* fordi det rimer betre da, jf førre noten. Sjå s 122.

som Svipdag ser ei brur sitta på, heiter *Lyfjaberg*⁶, 'lækjedomberget'⁷, og er slik at kvar kvinne som kliv opp på det, blir frisk ' (str 35-36). Der sit Menglòd, omgjeven av ein flokk møyar (str 37-38) som hjelper den som blotar til dei (str 39-40). Så kjem Svipdag (som hittil har kalla seg "Vindkald") med det avgjerande spørsmålet: "Finst det nokon mann som får sova i famnen hennar?" (str 41) -Nei, svarer Fjølsvinn, dét får einast Svipdag, "honom solbjarte dros / vigd var til viv" (str 42). Da gjev Svipdag seg til kjenne som den han er, Fjølsvinn går inn og kunngjer for Menglòd at Svipdag er komen, for no har porten opna seg, og hundane ønskjer han velkomen (str 44). Menglòd reagerer sterkt: Kloke ramnar skal slite auga ut or Fjølsvinn på høge galgen om han lyg at Svipdag er komen (str 45). Når Svipdag kjem inn, vil ho ha jartegner om ætta og namnet hans for å vera viss på at han er den rette (str 46). Svipdag seier namnet sitt og at han er son av *Sólbjartr*, ('Solbjart'). Vindar har drivi han dit på kalde vegar; "Urd sine ord / ingen ruggar / om òg lagnad lagdest tung" (str 47). Menglòd kysser han da velkomen: No er han komen som ho har trådd etter og venta på "døger og dagar", no skal dei "leva saman alder og æve" (str 48-50).

⁶Allment godteken retting av *Hyfjaberg*; berre *Lyfjaberg* stettar rimkrava og samsvarer med str 49. Jf notane ovanfor.

⁷Bokstavleg: 'Lækjemiddelberget', men dét kling litt mykje av apotek og medisinaldepot.

III FORSKINGSHISTORIE

Fordi nær sagt alle granskarar dei siste 100 åra har avskrivi Fjm som gamal, fullverdig kjelde til nordisk mytologi, vil eg gå grundig inn på forskingshistoria. Det er om å gjera å få klårlagt korleis dagens oppfatning av Fjølsvinnsmål har oppstått, og kva ho bygger på.

1 GRANSKINGA TIL NO

1.1 Tolking

1.1.1 "Sjølvtendetida"

Da den moderne forskinga i nordisk mytologi tok til kring hundreårsskiftet 1700-1800, vart Fjm rekna som ei like god og viktig kjelde som dei andre eddakveda. Granskarane tok det alvorleg og la stort arbeid i å tolke det. Heilskapstolkingar og bidrag til tolkinga kom frå Ling 1819-20, Magnusen 1822, Cassel 1856, Lüning 1859, Schwartz 1860, Justi 1864, Rupp 1865, Bergmann 1874 og Möller 1875, to av dei som heile bøker (Cassel 1856 og Bergmann 1874). Det dreier seg stort sett om naturmytologiske tolkingar, i samsvar med myteoppfatninga på den tida. Eg kan nemne to døme: Menglòd er jorda som blir halden fanga av den kalde fjellvinden, Fjølsvinn; og Svipdag er sommaren som oppsøker henne (Ling 1819-20). Eller Menglòd er sola, halden fanga av "skydemonen" Fjølsvinn i ei "skyborg"; og Svipdag er "stormguden" Tor, som skal fri sola ut or skyene (Justi 1864). Ingen av heilskapstolkingane frå denne tida er aktuelle i dag. Derimot er det mange av lesemåtane og deltolkingane som har tilslutnad i dag. Den viktigaste er tolkinga av *Men-gløð*, 'den halsringglade', som Frøya, eigaren av halsringen *Brisinga-men*. Tolkinga vart fyrst sett fram av Ferdinand Justi (1864), og får stønad av Höfler (1952:37-38), Schröder (1966) og Simek (1993:308).

1.1.2 Teorien om *Svipdagsmál

I 1856 kom Svend Grundtvig og Sophus Bugge med ein teori om at Fjølsvinnsmál ikkje er eit sjølvstendig kvede, men - i lag med *Grógaldr* (Grg) - eit brot av det store kvedet **Svipdagsmál*⁸ (*Svm). Denne teorien førte synet på Fjm over i eit heilt nytt far, der det enno er i dag.

På midten av 1800-talet gav Svend Grundtvig ut *Danmarks gamle Folkeviser*. Under arbeidet med utgåva oppdaga Grundtvig at eddakvedet *Grógaldr* (Grg), som er overlevert i like seine handskrifter som Fjm, tilsvarer fyrste del av folkevisa *Ungen Sveidal*. I Grogalder vekker ein son mor si, *Gróa*, frå daudesøvn i gravhaugen. Ho har lova han hjelp, og no treng han det, for stemor hans⁹ har lagt på han å fara dit det ikkje er farande: Til Menglød¹⁰. Til hjelp på ferda kved mora 9 galdrar for sonen. Ho galdrar for å løyse han utor band og lenkjer, galdrar mot uvêr på sjøen, mot frost, nattemørker og skrømt, "daud kristen kvinne", mot rasande elvar; ho galdrar så han kan vende fiendhug til forlik, og ho galdrar så han får kløkt og ordhegd til å ordskiptast med "den spjutfræge jotunen".

Folkevisa "Ungen Sveidal" finst i mange variantar, både frå Danmark og Sverige¹¹. Dei fleste er nedskrivne på 1800-talet, men den eldste er nedskriven så tidleg som på 1500-talet, i Danmark. I den (*Danmarks gamle Folkeviser* II:239 ff¹²) får Sveidal lagt på seg av stemora at han aldri skal finne ro før han får løyst ut det

⁸Grundtvig (1856/1966:668) føreslo namnet "Svipdagsför", men det vart Bugge (1861:140) sitt framlegg, "Svipdagsmál", som slo igjennom.

⁹Det står ikkje beint **stemora**, men alle les det slik i dag. Eg kjem att til dette punktet på s 14. Grg 3.

¹⁰*móti Menglōðu*, Bugge si endring av *móti menglōðum*, som står i handskriftene. Str 3.

¹¹I Sverige heiter éin variant "Hertig Silverdal", ein annan "Unge Svedendal".

¹²Teksten står òg hos Bugge 1965/1864:352-55. Eg følgjer normaliseringa hans i det eg siterer.

sorgsame hjartet til ei møy som lengtar etter han i framandt land. Da går han "til Bjerget" (str 6¹³) og vekker opp mor si frå dauden; klagar si naud og bed om "gode Raad" (str 9). Mora gjev Sveidal underfulle ting som skal hjelpe han på ferda til møya. I den eldste oppskrifta får han ein hest som kan bera han over land og hav, ein duk som dekker seg sjølv med all mat han ønskjer, eit dyrshorn som fyllest med den drykk han vil ha, eit lysande sverd herda i drakeblod, og ei snekke som renner i søkk alle fiendskip. I andre oppskrifter er det berre sverdet og hesten han får. Når Sveidal har fått desse tinga, legg han ut på ferda. I den eldste oppskrifta seglar han berre over havet, i andre rid han gjennom skogar og over hav. - Heile Grg "gjenkjende vi i vor Vise", seier Grundtvig, "kun at forskjellige synlige Gaver, der dog skulle bevirke det samme, her træde i Galdernes Sted" (Grundtvig 1856/1966:239).

Resten av folkevisa er slik: Når Sveidal har gått i land i det framande landet, møter han ein "goden Hyrde" (str 20). Hos han fretter Sveidal at det er ei møy som ligg "i stærken Traa" der i landet, ho ventar på "en Svend, heder Sveidal" (str 22). Ho bur i garden oppe ved den grøne lunden; hyrdingen er i teneste hos henne. Han fortel at porten i garden er av kvite kvalbeinet, lagd med stål, og utanfor står ei løve og kvitebjørnar på vakt, "men er I den rette Sveidal, saa frit maa I gaa fram" (str 25). Når Sveidal kjem til porten, fell låsane frå av seg sjølv, og villdyra legg seg ned. I høgeloftet finn Sveidal møya som har trådd etter han, og det endar lykkeleg: Sveidal gifter seg med med møya, og begge kjem ut or pina.

Sophus Bugge (1856/1966, 1861) tok neste steget, og peika på at denne forteljinga (avslutninga av Sveidalsvisa) tilsvareer Fjølsvinnsmål: "Jeg antager, at eet kvad, hvoraf vi have en senere Formation i Visen om Svejdal, er blevet spaltet i to: Grógaldr og Fjølsvinnsmál, [...] de manglende Forbindelsesled mellem de to nævnte kvad ere klart betegnede ved den danske Vise" (Bugge 1856/1966:667-68). Som vi ser, bygger Bugge resonnementet sitt vesentleg på Sveidalsvisa. Grg

¹³Når det gjeld Ungen Sveidal, viser eg til A-oppskrifta hos Grundtvig, om ikkje anna er sagt.

tilsvarer fyrste delen av folkevisa, Fjm siste delen. Set ein Grg og Fjm saman, så får ein om lag same historia som folkevisa fortel. Einast ferda frå morsgrava og til møya vantar. Dén tenkte Bugge seg var fallen bort i byrjinga av Fjm, noko som har stønad i teksten: I fyrste setninga av Fjm står det eit *hann* som "maa vise tilbake til en foregaaende, nu bortfalden Strophe, hvor samme Person var omtalt" (Bugge 1861:132). Enda eit argument får Bugge med å endre *móti menglǫðum* ('til halsringglade') i Grg 3 til *móti Menglǫðu* ('til Menglǫd') (Bugge 1861:130). Dermed bind dette ordet Grg og Fjm i hop - i Grg legg stemora (?) på Svipdag å fara til *Menglǫð*, og henne er det han kjem til i Fjm.

Teorien til Grundtvig og Bugge fekk tidleg tilslutnad av Lüning (1859) og av Ettmüller, som formulerte standpunktet enda klårare enn opphavsmennene: "Es ist in der That kaum ein Zweifel, beide Gedichte gehören zusammen und beide sind nur Bruchstücke eines umfangreichen Gedichtes". (Ettmüller 1869:314) Men det var òg somme som la imot. For det fyrste drog kritikarane i tvil sambandet mellom Grg og Fjm isolert sett. Kölbing (1874) la vekt på at det er svært lite som bind Grg og Fjm saman, om ein held seg strengt til dei to kveda sjølve. Det viktigaste er namnet *Menglǫð*, som i Grg kjem fram med tekstendring (str 3). Rupp (1871) dreg fram at ingen av galdrane Groa gjel for sonen i Grg høver på vanskane Svipdag møter i Fjm. For å få Grg og Fjm til å henge i hop, må ein da tenkje seg at det helten førebur seg på i Grg, har falli bort fremst i Fjm. Men dét gjev ikkje teksten grunnlag for, seier Rupp. Både han, Kölbing (1874) og Bergmann (1874) meiner Grg og/eller Fjm er bygde over motiv som er naturleg avgrensa, at kvart kvede fungerer innanfor sine eigne rammer, at dei er komplette, rett og slett.

For det andre drog kritikarane i tvil at Sveidalsvisa er bygd på Grg og Fjm. Bergmann (1874) meinte det som er felles for Fjm og Sveidalsvisa, berre er at dei fortel om ein yngling som til slutt får den møya lagnaden har peika ut for han. Kölbing (1874) meiner dei har meir felles, men tviler likevel på at Grg og Fjm åleine har vori førelegg for Sveidalsvisa. Folkevisa har mange motiv som ikkje finst i Grg/Fjm, og ein av dei viktige parallellane mellom Grg og Sveidalsvisa - stemorsmotivet - er basert på tekstendring, seier Kölbing. Bugge (1861:126-127) les

i Grg 3 at det er **stemor** til helten som har lagt på han å fara til møya, nett som i Sveidalsvisa. I Bugge si form, som er allment godteken i dag, lyder strofa slik:

Ljótu leikborði
skaut¹⁴ fyr mik hin lævísa kona,
sú er faðmaði minn fður:
Þar bað hon mik koma,
er kvæmtki¹⁵ veit,
móti Menglòðu¹⁶.

'I ei lei knipe
sette meg den svikefulle kvinna,
ho som omfamna far min:
Dit bad ho meg fara,
som det ikkje er farande,
til Menglòd.¹⁷

Bugge (1861:126) endra *skauztu* til *skaut*, fordi han tykte det er ei "Urimelighed" at det er **mora** som har sett sonen i knipa (når det er henne han søker hjelp hos) og fordi andrepersonsforma *þú* ikkje samsvarer med tredjepersonsformene *hin*, *sú*, *faðmaði* og *hon* nedanfor.

Kölbing (1874:361) ser føremonene med endringa, men tykkjer ikkje det er så lett å avfeie at **alle** handskriftene har 2. person. Og, peikar han på, teksten blir underleg om ein rettar, òg. For fortidsforma *faðmaði* blir påfallande om helten medar på ei som lever i lag med faren i notida; ho ville høve betre på ei som omfamna faren "før i tida", nemleg den døde mora. Tekstendringa som innfører stemora er derfor ikkje noko klårt val ut frå formelle argument, meiner Kölbing. Han kan heller ikkje sjå at ho er nødvendig fordi det er "urimeleg" at det er mora som har lagt på sonen å gjera den tunge ferda. For nettopp det motivet finst i viser som står Sveidalsvisa nær. I Hertig Silverdal (*Svenska fornsånger* II), som er ein av dei svenske variantane av Sveidalsvisa, er det faren som har lagt på sonen å fara til møya, og det er faren han oppsøker i grava for å få råd om korleis han skal fara åt. I ei nærstående dansk folkevise, "Svend Vonved" (*Danmarks Gamle Folkeviser* I:245), har mora trolla på helten same lagnaden, og det er henne han oppsøker i

¹⁴Endra av Bugge; handskriftene har *skaust þú*, *scaotzo*, *skauts þu*, *skaustu*.

¹⁵Endra av Bugge; handskriftene har *kveðki*, *kiveþci*, *kveðci*, *kiveðke*, *kveðki*, *hveðki*.

¹⁶Endra av Bugge; handskriftene har former på *-um*.

¹⁷Mi omsetting.

grava. Den visa stemmer på eit viktig punkt betre med Grg enn Ungen Sveidal gjer: Mora gjel han **galdrar** til hjelp på ferda, medan ho i Ungen Sveidal gjev han underfulle **ting**. Kölbing konkluderer med at dei balladane som er "i slekt" med Grg gjev vel så godt stø for å la *skauztu* stå som for å endre teksten. Alt i alt gjev ikkje teksten veikare heimel for at det er **mora sjølv** som har sett sonen i knipa, enn at ei stemor har gjort det, meiner Kölbing.

Innvendingane frå Rupp, Bergmann og Kölbing fekk lite å seia. Teorien til Bugge og Grundtvig fekk fotfeste og vart godteken av nær sagt alle granskarar. I dette hundreåret er det (så vidt eg veit) berre Finnur Jónsson (1920:218) og R. C. Boer (1922 II) som har lagt imot han. Dei er samde i at Grg og Fjm høyrer i hop, men

"Doch folgt daraus nicht, dass die beiden gedichte fragmente eines einzigen gedichtes sind, und ebensowenig, dass sie zugleich entstanden sind." (Boer 1922 II:377)

"gegen die einheit der gedichte spricht nicht nur das fehlen eines überganges und der mangel an directem zusammenhang zwischen Gróg ung Fjølsv, sondern im weit höherem grade die strenge geschlossene composition von Fjølsv",

seier Boer (op cit:388). Både Finnur Jónsson (1920:218) og Boer meiner Grg er dikta seinare enn Fjm; Boer (1922 II:377) trur Grg er dikta som innleiing til Fjm.

I nyare litteratur om eddakveda er teorien om *Svipdagsmål mesta allment godteken (Jf Schröder 1966, de Vries 1967:524, Beck 1971, Holtmark 1972, Motz 1975, Einar Ól. Sveinsson 1975, Kragerud 1981:37-39, Grimstad 1988, Vésteinn Ólason 1992:181, Simek 1993:307-08). I somme utgåver er Grg og Fjm jamvel sette opp som eitt kvede, med løpande strofenummerering. Det er likevel somme av desse granskarane som nemner argument mot at Grg og Fjm er eitt kvede, utan at dei av den grunn forkastar teorien. Heusler (1969:181 (1906)) peikar på at galderstrofene i Grg "kommen nicht zur Verwendung", medan de Vries meiner dei "passen schlecht [...] zum folgenden Abenteuer Svipdags, weil er so gar keine Gefahren zu überwinden hat" (de Vries 1967:526). (Han treng jo berre nemne

namnet sitt, så fell alle hindringane.) de Vries (1967:526) meiner òg at Grg er dikta seinare enn Fjm, som innleiing til Fjm (men av same diktaren).

Etter at teorien om *Svm slo igjennom, har dei fleste granskarane skrivi om Grg og Fjm som ei eining; det er skrivi lite om Fjm åleine. Derfor er det vanskeleg å skrive historia om Fjm-forskinga utan at det òg blir historia om Grg-forskinga. Eg har prøvd å løyse problemet med å skrive "(Grg og) Fjm" der eg ikkje har dekning for å omtala Fjm åleine.

1.1.3 Eventyrteorien

Bugge og Grundtvig ville rekonstruere eit *Svm ut frå Grg, Fjm og Sveidalsvisa. Grundtvig peika på at den historia dette *Svm fortel,

"er overensstemmende med Fortællingen i mangfoldige Folkeæventyr og navnlig med den gamle keltiske Sage om Arthurs Vildsvinejagt (Mabinogion, II, S. 249 ff.) og med den æventyrlige islandske Sage om Hjalmtér og Ölver" (Bugge 1861:127).

Det keltiske eventyret Bugge nemner, er den walisiske forteljinga om Kulhwch og Olwen, overlevert i ei segnsamling kalla Mabinogion, rekna for å vera frå 1000-1100-talet (Omsett til engelsk av Jones 1949). Fordi dette eventyret er så sentralt i Fjm-granskinga, tek eg med eit samandrag her - i svært knapp form:

Den nye dronninga til kong Kilydd vil ha stesonen, helten Kulhwch, til å gifte seg med dotter hennar. Når han ikkje vil, trollar ho det slik at han inga kone skal få før han finn Olwen, dotter til Yspaddaden Penkawr. Kulhwch blir straks forelska i Olwen, enda han aldri har sett henne. Før han legg ut for å finne henne, søker han hjelp hos søskenbarnet sitt, kong Artur, og får med seg nokre av mennene hans. Dei fer lange vegar, og kjem til ei borg på ei endelaust stor slette. Utanfor borga møter dei ein gjetar, og spør han ut. Dei får veta at det er Yspaddaden som eig borga, og at gjetaren er bror hans, Custennin, trælka av Yspaddaden. Ingen av dei som frir til Olwen kjem frå det med livet, kan gjetaren fortelja, for den dagen ho

gifter seg, skal Yspaddaden døy. Men så viser det seg at gjetarkona er moster til Kulhwch, og ho vil hjelpe han. Ho får sendt bod etter Olwen, som er fagrast av alle møyar. Kulhwch frir til henne, men ho avslår. Ho har lova faren å ikkje gifte seg utan han vil, så Kulhwch får vende seg til han. Så fer Kulwch og mennene hans til borga, drep alle dørvaktene og vakthundane, og kjem inn til kongen. Han krev ei rad overlag vanskelege og farlege prøvestykke av Kulhwch. Det eine er å skaffe ei saks og ein kam som sit mellom øyra på eit forheksa villsvin, som berre kan jagast av éin viss hund, som berre kan haldast i eitt vist band av éin viss jeger, som ingen veit kvar er. Kulhwch klarer prøvene. Til slutt blir Yspaddaden drepen av son til Custennin, som er med i flokken til Kulhwch, og Kulhwch held bryllaup med Olwen.

Den unge, islandske fornaldersoga Soga om Hjalmté og Olve er bygd opp kring ein liknande intrige. Den nye dronninga veit fyrst ikkje av kongssonen, for han bur i ei borg i skogen. Sidan legg ho an på stesonen, helten Hjalmté; han avviser henne, og da trollar ho det slik at han aldri skal finne ro før han finn Hervor Hundingsdotter. Hjalmté kjem til landet hans Hunding, går fram for kongen, blir pålagd vanskelege prøver, og bortfører Hervor. Men når det kjem til stykket, gifter han seg med ei anna (*Fornaldar sögur Norðurlanda* IV:177-243).

Det Grundtvig dreg fram frå desse to forteljingane som "overensstemmende" med *Svm, er stemormotivet: "at en Svend [...] er rune bunden for en ubekjendt Mø" av stemor si (Grundtvig 1856/1966:239). Som parallell særskilt mellom "Kulhwch og Olwen" og Fjm nemner han prøva der Kulhwch må ha tak i saks og kammen som sit mellom øyra på det eine villsvinet, osv, for å få møya. Grinda som held fast på den som vil opne henne, kjenner han frå "mangfoldige Folkeæventyr" (Grundtvig 1856/1966:671).

Jamføringa av Grg og Fjm med eventyr og eventyrlege forteljingar la grunnlaget for "eventyrteorien", som seier at Grg/Fjm er eit eventyr omdikta i eddakvedeform. Rett nok hadde ikkje Grundtvig og Bugge meint at *Svm er eit eventyr for det om det har motiv felles med eventyr og eventyrlege forteljingar (jf

Bugge 1861:139). Men den konklusjonen vart nokså raskt dregen av andre granskarar. Ludwig Ettmüller (1869) meiner *Svm er: "am besten [...] ein Märchen [...] dem ein alter Naturmythus zu Grunde liegt" (Ettmüller 1869:314).

Mot teorien om at (Grg og) Fjm fortel eit eventyr, var det mindre motstand enn mot teorien om *Svm. Så vidt eg veit, var det berre Bergmann (1874) og Möller (1875) som kom med innvendingar i starten. Dei ser ikkje at sambandet mellom eventyret om Kulhwch og Olwen og Grg/Fjm er så klårt. Det viktigaste som er felles, er dét allmenne at helten til slutt får møya, meiner dei. Hjalmar Falk (1893-94) gjekk vidare med eventyrteorien, men droppa Ettmüller sitt "overgangsstandpunkt" om at eventyret eventuelt bygger på ein gamal naturmyte. Grunnsynet til Falk er diffusjonistisk, han vil spore dei ulike motiva i *Svm attende til opphavet. Derfor høver teorien om lån frå utanlandske eventyr han som hand i hanske. I tillegg til dei nemnde forteljingane, dreg han inn gralsegnene, som Cassel (1856:43 ff) hadde sett i samband med Fjm. Falk (1893:330) lanserer ein teori om at *Svm er ei "sammensmeltning" av "det gammelfranske (bretonske) Percevalsagn" og forteljinga om Kulhwch og Olwen. Trass i at teorien om lån frå gralsegnene har fått liten tilslutnad, vart avhandlinga viktig for det vidare arbeidet med (Grg og) Fjm. I den største avhandlinga som er skriven om (Grg og) Fjm vart det slått fast at dei to kveda er dikta av lånt tô, at dei inneheld "et fremmed eventyr" omdikta i norrøn ham (Falk, særleg 1893:360). Viktig var òg den store jamføringa Falk gjorde med resten av den norrøne litteraturen. Han konkluderte med at svært mange ordlag i (Grg og) Fjm er lånte frå andre eddakvede, slik at *Svm er sekundært også innanfor den norrøne litteraturen.

Sidan har dei aller fleste granskarane slutta opp om teorien at (Grg og) Fjm bygger på eit (importert) eventyr (Heusler 1969:180 (1906), Boer 1922 II:377, de Vries 1934, 1967:524-26, Beck 1971, Holtsmark 1972, Einar Ól. Sveinsson 1940:217-22, 1975, Kragerud 1981:38, Ólafur Briem 1985 I:65, Vésteinn Ólason 1992:184 og Simek 1993:308). de Vries kan stå som representant for dette synet:

"Den Inhalt bildet [...] eine Erzählung, die ganz zur Welt des Märchens gehört. Die böse Stiefmutter und die Prinzessin im

Zauberschloss sind typische Märchenmotive; ähnlicher Art ist die Erwerbung von Viðofnir: man kann den Hahn nur mit einem Schwert töten, das in einer Truhe in der Unterwelt verschlossen liegt, aber zu dieser Truhe gibt nur eine Schwanzfeder dieses Hahnes Zutritt." (de Vries 1967:524)

Finnur Jónsson (1920:218-223), Höfler (1952:33-41) og Motz (1975) er dei einaste som ikkje følgjer denne retninga. Finnur Jónsson (1920:223, note 3) ser ikkje at (Grg og) Fjm liknar så mykje på dei eventyrlege forteljingane at dei må vera lånte derifrå. Motz (1975:149) meiner ho kan avdekke "a [...] ritual pattern" i *Svm, og derfor kan ikkje dikteren ha plukka mytologiske motiv tilfeldig, slik ho meiner eventyrteorien føreset (jf Holtsmark 1972:587). Motz sitt syn er at "the composer "modernized" a myth and not [...] that he created myth from a secular story" (op cit:149-150). Höfler (1952:33-41) ser ein urgamal myte i namnet *Svipdagr*, men argumenterer ikkje mot eventyrteorien. Schröder (1966), de Vries (1967:524-527) og Simek (1993:308) sluttar seg til Höfler, men utan å forkaste det vanlege synet. Dei meiner *Svm er eventyr, men trur det kan vera "ein mythischer Kern" (de Vries 1967:116) i det. Eg går nærare inn på Höfler og Motz sine tolkingar på s 25.

1.1.4 Fjølsvinnsmál avskrivi som mytologisk kjelde

Ei viktig følgje av eventyrteorien var at (Grg og) Fjm vart avskrivi som ekte eddakvede og kjelde til gamalnordisk mytologi. Når granskarane seier at *Svm fortel eit eventyr, så meiner dei dét inneber at det ikkje fortel ein myte. Jf Einar Ól. Sveinsson (1940:218): "Menn héldu lengi vel, að þetta væri goðsaga. En nánari athugun sýnir þó ljóslega, að þetta er ævintýri."¹⁸ Ettmüller (1869) var den fyrste til å gjennomføre dette resonnementet; han meinte det ikkje er nokon vits i å prøve å tolke Fjm. Heusler formulerer klårt synet som har rådd på 1900-talet:

"Nach Falks Darlegungen darf man die Svipdagsmál bezeichnen als 'Studien im eddischen Stile'. Der Name 'unechte Eddapoesie', den

¹⁸'Folk trudde i lang tid at dette var ein myte. Men nærare gransking syner tydeleg at det er eit eventyr.'

man oft unzutreffend auf die harmlos archaisierenden Sagaeinlagen angewandt hat, trifft bei den Svipd. am ehesten zu: sie geben sich für etwas anderes aus, als sie sind. Ein frisch aus der Fremde gekommener romantischer Novellenstoff soll auf den Hörer wirken nicht als kindisches 'Stiefmuttermärchen, wie sich's die Hirtenjungen erzählen' (Oddr *Ol. Tr. prol.*¹⁹), auch nicht als modische Rittergeschichte, wie man sie am zeitgenössischen Norwegerhofe hören konnte, sondern als ehrwürdiges 'fornt kvæði' mit altheimischem Zauberdunkel und Mythengehalt." (Heusler 1969:182) (1906))

"Ein mythologisches system muss man [...] in dem gedichte [...] nicht suchen", meiner Boer (1922 II:390). Einar Ól. Sveinsson meiner *Svm er eit eventyr "klætt í búning hinna fornu goðakvæða"²⁰ (1940:218). Jan de Vries ser Fjm som eit "novellistisk Æventyr" (1934:31). Inn i dét meiner han det er sett ein "pastiche", ei etterlikning av eldre, mytologiske lærdomskvede (op cit:32-33), med "quasi-mytologiske Meddelelser" (op cit:33). Diktaren "wolle ein Märchenabenteuer in eine mythische Umwelt versetzen" (de Vries:1967:526). Heinrich Beck meiner modellen for *Svm er "die Dornröschenfabel des Märchens" (Beck 1971:2233). Anne Holtsmark kallar *Svm "en etterlikning av eddadikt med mytisk innhold" (1972:586):

"Av gammel myte er det meget lite i Svipdagsmál, det er derimot et godt eksempel på hva man på Island i sen kristen middelalder forlangte av et mytisk/heroisk dikt. Dikteren har skapt mytisk atmosfære ved å låne hemningsløst både form og gloser fra eldre dikt; selve eventyret stammer fra tidens romaner." (Holtsmark 1972:587)

Somme granskarar går så langt at dei ikkje reknar (Grg og) Fjm med blant eddakveda. Hans Kuhn (1962) stryk Grg og Fjm når han omarbeider Neckel (1926) si utgåve av eddakveda og gjev henne ut på nytt. Jón Helgason tek dei heller ikkje med i si utgåve (*Eddadigte I-III*, 1951-52). Han meiner dei "på grund af deres indhold strengt taget ikke hører hjemme" der (Jón Helgason 1953:96), enda om andre granskarar har dei med i sine utgåver. Jón Helgason er jamvel i tvil om det

¹⁹Står for "prologen til Odd Snorrason munk si soge om Olav Tryggvason".

²⁰'Kledd i drakta til dei gamle gudekveda'.

